

ПРУЩАК В. Є.,
аспірант кафедри цивільного процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.9

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Статтю присвячено дослідженню підходів до визначення поняття принципів врегулювання спору за участю судді, їхньої правової природи в контексті вітчизняного вчення про форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Здійснено їх поділ, акцентовано увагу на аналізі змісту кожного з них.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, посередництво, врегулювання спору за участю судді, посередник, принципи АВС.

Статья посвящена исследованию подходов к определению понятия принципов урегулирования спора при участии судьи, их правовой природе в контексте отечественного учения о формах защиты гражданских прав и охраняемых законом интересов. Осуществлена классификация принципов, акцентировано внимание на содержании каждого из них.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, посредничество, урегулирование спора при участии судьи, посредник, принципы АРС.

The article is devoted to the study of approaches to the definition of the concept of dispute settlement principles with the participation of a judge, their legal nature in the context of the domestic doctrine of the forms of protection of civil rights and interests protected by law. The principles are classified, the content of each of them is analyzed.

Key words: alternative dispute resolution, mediation, dispute settlement with the participation of a judge, mediator, principles of the ADR.

Вступ. Запровадження альтернативних судочинству способів вирішення спорів є перспективним напрямом вдосконалення порядку розгляду цивільно-правових спорів. Наявність різноманітних примірювальних процедур, що можуть бути застосованими як у судовому процесі, так і поза ним, різною мірою забезпечують об'єктивну необхідність розвантаження нинішньої судової системи та ефективно і швидко вирішення спорів. Одним із таких видів альтернативного вирішення спорів (далі – АВС), що отримав позитивний світовий досвід та знайшов своє втілення в умовах судової реформи у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), є врегулювання спору за участю судді. Однак недостатність добре проаналізованих основних засад застосування даної процедури, зокрема принципів, на яких базується весь інститут врегулювання спору за участю судді, відсутність теоретичного підґрунтя його реалізації стають нагальною проблемою, що потребує чіткого вирішення.

Так, дослідженню питань поняття принципів АВС, особливостей системи принципів різних способів АВС, проблематики трактування кожного з них, важливості їх закріплення на законодавчому рівні приділяли увагу такі вчені, як С.С. Алексєєв, В.М. Ведяхін, С.В. Ківалов, Ю.С. Коляснікова, А.В. Малько, М.Н. Марченко, А.А. Павлушина, Ю.Д. Притика,

П.М. Рабінович, О.М. Спектор та ін. Проте досі немає комплексних досліджень у сфері принципів процедури врегулювання спору за участю суддів у контексті наявних вчень про форми та способи АВС.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основоположних засад процедури врегулювання спору за участю судді в системі альтернативних способів вирішення спорів, насамперед принципів, формування поняття принципів, з'ясування наявних критеріїв для їх класифікації, дослідження їхньої сутності, адже декларування та дотримання кожного з них є головною умовою успішного здійснення даної процедури.

Результати дослідження. Демократичне суспільство сьогодення чітко встановлює перевагу ідей гуманізму, моральності, справедливості, що спонукає нашу державу до пошуку якісно нових та ефективних підходів до вирішення спорів. Таким чином, необхідність стрімкого та своєчасного запровадження в Україні альтернативних судочинству способів вирішення спорів не викликає сумнівів. На ретельному вивченні науковцями даної проблеми базується практичне втілення на законодавчому рівні різних видів АВС, одним із видів якого є вирішення спору за участю судді. Проте відправною точкою будь-якого правового інституту, яка забезпечує основу його реалізації, є принципи. Так, у загальному значенні під принципами розуміють основні, вихідні положення якої-небудь наукової теорії, ідеологічного напрямку тощо; особливості, покладені в основу створення або здійснення чого-небудь; норму, правило, яким керуються у поведінці або житті в цілому [7, с. 714]. З приводу принципів права О.Ф. Воронов слушно зазначає, що це – головні, загальні норми галузі права, без чіткого формулювання яких вона не буде виконувати покладені на неї функції [4, с. 239]. Для визначення принципів альтернативних способів вирішення спорів варто акцентувати увагу на понятті, що пропонує Ю.Д. Притика. На його думку, принципи – це вихідні правові ідеї та положення, які становлять процедурне й організаційне підґрунтя здійснення певної процедури та спрямовані на законне розв'язання конфлікту між учасниками спору [8, с. 88].

Із вищевикладеного можна зробити висновок, що під принципами врегулювання спору за участю судді слід вважати специфічні визначальні засади даного процесу, що забезпечують інституалізацію даного правового інституту, спрямовані на законне, ефективне, добровільне та взаємоприйнятне розв'язання спору, а також лягають в основу дій його учасників, таких як сторони спору та суддя, який бере участь у врегулюванні спору. Проте відсутність єдиної наукової та юридичної позиції з приводу системи, наявної кількості та конкретного змісту принципів врегулювання спору за участю судді як одного із альтернативних способів вирішення спору заслуговує на увагу.

На жаль, класифікація принципів врегулювання спору за участю судді сьогодні відсутня у правовій доктрині, тому пропонуємо виділити такі три групи принципів:

а) загальноправові принципи або класичні, які стосуються всієї правової системи та мають вплив на всі галузі права та на всі правові інститути. З одного боку, ці принципи відображають об'єктивні властивості права, що зумовлені закономірностями розвитку суспільства, а з іншого – втілюють суб'єктивне сприйняття всіма членами суспільства, їхні моральні та правові погляди, відчуття, вимоги, які знаходять свій вираз у різноманітних правових вченнях, теоріях, напрямках праворозуміння [8, с. 90]. До таких принципів слід віднести принцип демократизму, гуманізму, законності, верховенства права та законності, а також принцип справедливості;

б) галузеві, на яких базується весь інститут АВС. Такими принципами є принцип диспозитивності, принцип самовизначення та рівності сторін, принцип співробітництва;

в) спеціальні, що притаманні безпосередньо такому виду АВС, як врегулювання спору за участю судді. До цієї групи слід віднести такі принципи, як добровільність, конфіденційність, нейтральність та неупередженість судді-посередника, принцип гнучкості процедури, принцип неконфронтаційного та неформального порядку.

Конкретно акцентуємо увагу на характеристиці галузевих та спеціальних принципів врегулювання спору за участю судді як вихідних засад цього правового інституту.

Принцип диспозитивності має широке розмаїття думок процесуалістів, однак головна його дефініція, яка покладена в основу майже усіх поглядів науковців, полягає у тому, що під ним слід розуміти нормативно-керівну засаду цивільного процесуального права, яка закріплює вільне, на свій розсуд здійснення і розпорядження юридично заінтересованими особами матеріальними правами щодо предмета спору, процесуальними засобами захисту порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, що спрямовані на розвиток, зміну або припинення розгляду цивільної справи в межах, дозволених законом, й у встановленому процесуальному порядку [3, с. 182]. Отже, диспозитивність ґрунтується на певній визначеній законом автономності та багатоваріантності поведінки суб'єктів спірних правовідносин.

Таким чином, зміст принципу диспозитивності в процесі врегулювання спору за участю судді полягає в тому, що учасники спірних правовідносин можуть самостійно визначати процедурні правила даного способу, на власний розсуд виконувати всі необхідні процесуальні дії, а також окреслювати необхідне коло спірних питань, що підлягають дискусії та подальшому врегулюванню в ході зазначеної примирної процедури. А отже, даний принцип як основна ідея, що виражає свободу учасників спору, стимулює певну активність зацікавлених суб'єктів до швидкого та взаємоприйняттого способу вирішення спірної ситуації, забезпечуючи таким чином динамічність компромісного врегулювання спору.

Принцип самовизначення та рівності сторін. Безпосереднє значення даного принципу наводить В.А. Гаджиев: заборона встановлення різних правових меж та правил поведінки в однакових умовах для різних суб'єктів правовідносин [6, с. 286]. Даний принцип кореспондується з процесуальним принципом, закріпленим у ЦПК України: «Суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак» [1].

Так, якщо тлумачити принцип самовизначення та рівності в контексті врегулювання спору за участю судді, слід акцентувати увагу на тому, що сторони рівні у своїх правах на звернення до даної процедури, ніхто не може обмежити їх у цьому або обтяжити додатковими процесуальними обов'язками, натомість забезпечення реалізації даного принципу лягає безпосередньо на суддю-посередника, обов'язком якого є стежити за тим, щоб права жодної зі сторін не обмежувалися, щоб кожна сторона могла висловити власну думку стосовно спірної ситуації та надати власне бачення як ситуації, так і шляхів її подолання.

Принцип співробітництва. Термін «співробітництво» широко застосовується в теорії переговорів та вважається одним із найбільш прогресивних засобів примирення через використання високої активності конфліктуючих сторін у пошуку взаємоприйняттого для обох рішення, одночасну принциповість та відкритість, орієнтацію на власні інтереси й аргументи, що виражається через певну настанову, яку в науковій літературі визначають так: «інтереси однієї сторони не будуть повною мірою задоволені, якщо не будуть задоволені також інтереси іншої сторони чи сторін» [10, с. 31–32].

Отже, принцип співробітництва, визначаючи мотивацію поведінки сторін, посідає важливе місце в процедурі врегулювання спору за участю судді, що полягає у певній процедурі, яка передбачає організований та структурований процес переговорів, в основі якого взаємоповага, врахування інтересів сторін спору та пошук взаємоприйняттого компромісу за участю нейтрального судді-посередника.

Добровільність. Під добровільністю В. Резнікова розуміє прийняття усвідомленого рішення учасниками правових відносин – сторонами процесу – про застосування такої альтернативної процедури розв'язання спору, можливість відмовитися від участі на будь-якому етапі, акцентуючи увагу на тому, що дане рішення не може бути результатом зовнішнього примусу чи активного переконання будь-кого, а повинно бути лише результатом вибору учасників спору [9, с. 11]. З цього визначення витікає декілька аспектів добровільності. По-перше, це добровільність сторін у прийнятті рішення стосовно примирення шляхом вибору певного способу АВС, у цьому разі – шляхом вибору процедури врегулювання спору

за участю судді та добровільність стосовно вступу у дану процедуру, адже ніхто не може застосувати примус до конфлікуючих сторін. По-друге, добровільність того, що відбувається під час процедури врегулювання спору за участю судді-посередника. Так, сторони, намагаючись дійти компромісу, самостійно використовують взаємні поступки, вільні у власному волевиявленні стосовно процедури проведення врегулювання спору та можливості її припинення на будь-якому прийнятному безпосередньо для них етапі. По-третє, сторони добровільно приймають або не приймають будь-яке рішення під час примирної процедури. Натомість суддя на початку проведення процедури встановлює факт добровільності та особистого волевиявлення, направляє сторони до взаємовигідного шляху подолання суперечностей, надаючи можливість лише дізнатися думку судді-посередника з приводу спору.

Конфіденційність. Науковці розглядають даний принцип як антитезу принципу гласності (публічності) та розуміють під конфіденційністю відсутність публічності під час проведення процедури врегулювання спору, неприпустимість розголошення інформації, отриманої у процесі альтернативної судочинства процедури, недопущення вимагання такої інформації, заборона на виклик і допит як свідка особи, що сприяє примиренню, щодо обставин, які стали їй відомі під час процедури АВС [5]. Своє відображення даний принцип знайшов і в одному з міжнародно-правових документів у сфері АВС, а саме ст. 9 Типового закону «Про міжнародну комерційну узгоджувальну процедуру», прийнятому у 2002 р. Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі. Відповідно до положень вищевказаного закону, конфіденційність – це збереження та нерозголошення усієї інформації, що стосується узгоджувальної процедури, за винятком тих випадків, коли її розкриття потребує закон або для цілей виконання та приведення до виконання мирової угоди [2]. Дане визначення прямо кореспондується і з положеннями глави 4 ЦПК України, які передбачають, що інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору за участю судді, є конфіденційною, а жоден із учасників переговорів, у т. ч. і суддя, не мають права її розголошувати ні під час розгляду справи, ні в інших випадках. Хід цього процесу не підлягає гласності, не фіксується протоколом наради та будь-якими технічними засобами як суду, так і учасників переговорів.

Таким чином, надаючи визначення принципу конфіденційності стосовно процедури врегулювання спору за участю судді, слід визначити його як неприпустимість розголошення інформації, що стала відомою безпосередньо під час проведення процедури врегулювання спору за участю як учасниками спору, так і суддею-посередником, якщо сторони не домовилися про інше або цього безпосередньо вимагає закон.

Нейтральність та неупередженість посередника. Даний принцип є одним зі спеціальних принципів врегулювання спору за участю судді, адже не всім видам АВС притаманна наявність посередника, у т. ч. і судді, що виконує роль третьої нейтральної сторони. Як слушно зазначає П. Штепан, одним із найскладніших, але необхідних завдань посередника є зберігати нейтральність та не піддаватися спокусі знайти правого чи винуватого [11]. Ю.С. Коляснікова під даним принципом розуміє незацікавленість нейтральної сторони в перевазі того чи іншого учасника спору, а також її самостійність та здатність до справедливих суджень на предмет спору [5].

Отже, даний принцип окреслює коло тих обов'язків, що покладаються на третю нейтральну сторону, а саме суддю, за участю якого відбувається врегулювання спору. Із цього витікає, що суддя-посередник сприяє спілкуванню сторін, допомагає їм глибше зрозуміти свої позиції, надає їм можливість знайти мирний спосіб врегулювання спору, діючи в інтересах усіх учасників. Неупередженість та нейтральність судді-посередника полягає у його незацікавленості у тому чи іншому вирішенні спору, незалежності від будь-якої зі сторін, в обов'язку відсторонитися від власних почуттів, вподобань та переконань, забути про власну оцінку предмета спірної ситуації, виконувати свої процесуальні обов'язки неупереджено, ґрунтуючись лише на обставинах справи та думках сторін, не нав'язуючи тим самим їм власну думку, а маючи лише можливість запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Принцип гнучкості процедури. Визначальною відмінністю судочинства є суворая правова регламентація законом процесуальної форми. Натомість своєрідність усіх видів АВС як інститутів громадянського суспільства, в т. ч. і врегулювання спору за участю судді, полягає саме в тому, що на законодавчому рівні не встановлюється чітка структурована система стадій процедур АВС, а лише закріплюються базові засади здійснення певного способу АВС. Це забезпечує своєрідну гнучкість процесу, який, на відміну від судового розгляду, рішення якого є не здатними задовольнити інтереси обох конфліктуючих сторін, проте є обов'язковими для виконання, дозволяє дійти сторонам компромісного взаємоприйняттого вирішення спору.

Неконфронтаційний та неформальний порядок. Цей принцип передбачає відсутність необхідних елементів процесуальної форми та судової атрибутики, що створює психологічний комфорт для учасників та атмосферу довіри.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зауважити, що під принципами врегулювання спору за участю судді потрібно розуміти специфічні засади, метою яких є забезпечення законного, добровільного та ефективного розв'язання спору, що створюють основу для дій учасників даного процесу та забезпечують інституалізацію даного правового інституту. Враховуючи, що процедура врегулювання спору за участю судді є одним зі способів АВС, базовими засадами її застосування є законність, гуманізм та демократизм, рівність, взаємна добровільність, співробітництво та щирість намірів, що дають можливість сторонам у процесі вирішення спору не порушувати партнерські інтереси та ділові взаємовідносини, а досягати взаємоприйняттого результату.

Однак, врегулювання спору за участю судді неможливе без спеціальних, притаманних лише цьому способу АВС принципів, серед яких нейтральність та неупередженість судді-посередника, добровільність та конфіденційність, неконфронтаційність, гнучкість процедури, які стають тим основним підґрунтям, що сприяє активному, ефективному та продуктивному застосуванню даної процедури на користь забезпечення і захисту охоронюваних законом прав та інтересів суб'єктів спору і на користь держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 07 січня 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
2. Типовой закон Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли о международной коммерческой согласительной процедуре. Нью-Йорк, 24 июня 2002 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
3. Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2002. 201 с.
4. Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. М.: Издательский Дом «Городец», 2009. 496 с.
5. Колясникова Ю.С. Примирительные процедуры в арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.15. Екатеринбург, 2009. 31 с.
6. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы рыночной экономики. (Развитие основ гражданского права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации). М.: Юристъ, 2004. 286 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. К.: Аконт, 1999. Т. 3. 928 с.
8. Притика Ю.Д. Зміст та класифікація принципів медіації. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 10. С. 86–93.
9. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 90/2012. С. 10–15.
10. Чумиков А.Н. Ведение переговоров: стратегия, коммуникация, фасилитация, медиация: учеб. пособ. М., 1997.
11. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров. URL: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1129449>.

